

Az értelmileg akadályozottak nyugaton és nálunk az összehasonlító kutatások tükrében *

HATOS GYULA

A század második felében hazánkban az értelmi fogyatékos gyermekek és felnőttek ellátásában, iskoláztatásában és a felnőttkori szociális gondoskodásban jelentős változások történtek: bővült és tartalmilag erősödött az intézményhálózat, e népesség leírásával, helyzetének kutatásával foglalkozó pedagógiai, pszichológiai, sőt orvosi témájú elméleti munkák láttak napvilágot.

Mindez az ország olyan történelmi időszakában történt, amikor bizonyos területeken a nyugati országokkal történő tudományos és gyakorlati kapcsolattartás szűkös és nehezített volt, aminek következményei ma már világosabban felismerhetők.

Az összehasonlító vizsgálódások — akár elméleti, akár gyakorlati-intézményi síkon — szemléletbeli közös és eltérő vonások, eredmények és további lépések megfogalmazásához vezetnek. Segítségül szolgálhatnak a szakmai szintkülönbségek kiegyenlítéséhez. Fontos tényezők lehetnek abban, hogy a közös szaktudományos megértés és egyetértés erősödjön.

Mi jobban megismerhetjük és gondolkodásunkba beépíthetjük a német, angol, francia és más nyelvterületek gyógypedagógiai eredményeit, ők pedig vizsgálati adataink fényében (ha nincs módjuk közvetlenül tapasztalatot szerezni) megláthatják az eltérő különbségek mögött a szakmai azonosságokat.

E célok vezettek bennünket a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán, amikor az 1980-as években rendszeresen indítottunk — azonos

* A MAGYE XXI. Országos Szakmai Konferenciáján (Kecskeméten), 1993. június 25-én elhangzott előadás

kutatási feltételeken, módszereken alapuló — összehasonlító kutatásokat az értelmileg akadályozottak (mindmáig nálunk gyakori megnevezéssel: a közép-súlyos értelmi fogyatékosok; imbecillisek) népességével kapcsolatban.

A kutatási sorból jelen alkalommal hármat tudunk példaszerűen bemutatni. Előzetesen azonban utalnunk kell mára kutatások megkezdése előtt jelentkező és tisztázandó feltételekre, így a fogalmak, terminológiák, a vizsgálati kör (népességjellemzők), intézményi struktúrák azonosításának követelményére.

Az értelmi akadályozottság terminológiájáról

Már évtizednél is régebben a szakirodalmi tanulmányok során felismerhető volt, hogy a nálunk használt „értelmi fogyatékoság” fogalom a nyelvi megfogalmazásban és a tartalmi elemzésben sem azonosítható megnyugtatóan például a német nyelvterületeken használt fogalmakkal.

Nyelvileg a fogyatékos szó „egyoldalúan negatívumra utaló, és ezért igazságtalan kifejezés” (*Illyésné*). Tartalmilag talán fontosabb, hogy nem jelenik meg vele dominánsan az a felismerés, amely a sérült emberek állapotában a károsodásból eredő funkcionális korlátozottságokon és/vagy hiányokon túlmenően a társadalmi szerepbetöltési akadályozottságot, és az így létrejövő hátrányos helyzetet fogalmazza meg.

Az akadályozottság elméletét a hetvenes években *U. Bleidick* fejtette ki részlegesen (1972), a német nyelvterület a nyelvhasználatot is elfogadta. *Stephan Prandl* úr tegnap utalt arra, hogy a fogalom-változások mögött szemléleti változások élnek ma Európában! Az elméleti kutatások ezt a felfogást bővítették, értelmezték, pl. legutóbbi időkben *Haeberlin* (1985), aki az akadályozott-lét relativitását elemzi meggyőzően. Azt írja: „egy objektíve azonos károsodás különféle segítségadások esetén az akadályozottság különböző nehézségi fokaihoz vezethet...” (illetve ..., „különböző jelentőségű lehet különböző személyek számára”), az egyének másképpen értékelik, mint ahogy a környezet feltételezi, különböző élethelyzetekben különböző jelentőséggel bír, és végül függ az adott társadalomban érvényes norma- és értékelvárásoktól.

A sokoldalúan érvényesíthető szociális relativitás jellemző elfogadása sokkal több biztatást ad, mint régebbi fogalmainkban használatos — elsődlegesen biológiai gyökerű — „maradandó, irreverzibilis” jellemző, amely bénítólag hatott pedagógiai törekvéseinkre.

Az értelmileg középsúlyosan és súlyosan sérült gyermekek esetében jellemző módon Németországban a szülők tették meg a kezdő lépést „...az új fogalommal: értelmi akadályozottság” sikeresen hoztak létre előítéletektől mentes vitaalapot és teremtetek távolságot olyan stigmáktól, mint „értéktelen életű” „képezhetetlen”, „gyengeelméjű”, miközben megszabadultak az ellentétes előjelű eufemizmusoktól is, mint pl. „mongolocska”, „Down-angyalka”. (*Thalhammer*, 1977.) *Thalhammer* magyar fordítója (1983) megjegyzi: a *geistige Behinderung* szokásos fordítása hazánkban értelmi fogyatékos. Miután azonban a szerző ezen belül speciális csoport vonatkozásában használja a megjelölést (kb. a súlyos debilitástól az idióta-képezhetetlenségig), továbbá mert kerülni igyekeztünk a pejoratív csengésű „fogyatékos” elnevezést, az értelmi akadályozottság mellett döntöttünk.

Népességi kör, intézményi struktúrák

A fordító szakember megjegyzéséből egyúttal választ kapunk a népességi kör német körülhatárolására is. Felfelé a határ kissé eltolódik, lefelé kibővül a legsúlyosabban sérültekig.

Az értelmileg akadályozottak intézményi struktúrái az iskoláskorban nagyon hasonlóak, annak köszönhetően, hogy a két iskola tervezésében („értelmileg akadályozottak iskolája” — foglalkoztató iskola) hasonló szakmai megfontolások érvényesültek, sőt, mi abban az időben már ismertünk néhány alapirodalmat, pl. *H. Bach* munkáit.

Összehasonlító vizsgálatok az értelmileg akadályozottak iskolája keretében

Két olyan ponton kezdtünk kutatásokat, amelyek a hazai iskolafejlesztés számára tájékozódási pontnak kívánnak:

- a) az iskolai népesség összehasonlításának kérdésében,
- b) a befejező szint értelmezésében, problematikájában.

Az értelmileg akadályozottak iskoláinak népessége

A fentebb idézett német fogalomhasználat az értelmi akadályozottságot a miénknél szélesebb értelemben használja, különösen abban a tekintetben, hogy a súlyos és legsúlyosabban sérült népességtől nem határolódik el.

1990-ben *Máténé Ádám Ildikó* diplomamunkájában a foglalkoztató iskolákban tanuló súlyosabban sérült gyermekekről végzett irányításunkkal felmérést.

1. táblázat

Magyarország		Baden-Württemberg	
életkor	szám	életkor	szám
3-4	27	8	21
5	41	9	19
6	117	10	21
7	143	11	16
8	75	12	10
9	45	13	8
10	22	14	7
11	13	15	2
12	9	16	-
13	7	17	-
14 felett	2	18 felett	2

25 magyar foglalkoztató iskola adatait hasonlította össze 91 baden-württembergi iskola adataival (*Dittman, W.-Klöpper, S., Ruolff, E. 1979.*)

A mintegy tíz évvel azelőtti állapotot a következő adatok jellemzik:

1. *Hány éves korban vették fel?*
(Ld. 1. táblázat)

Ebben az időben a német helyzet még kedvezőtlenebb volt, mint az 1990-es hazai, mert ahogy *Dittman* írja: „ha az idősebb súlyosabban sérültek egy része időben beiskolázott és fejlesztett lett volna, akkor nem kerülnek ebbe a csoportba”.

Például egy másik kérdés: *Melyek a súlyosabban sérült tanulók beiskolázásánál jelentkező problémák?*

2. táblázat

		szakember-ellátás problémái	intézmény felszerelts. épít. probl.	intézmény megközelít. problémái	problémák a pedagógiai gyakorlatban	egyéb problémák
Mo.	iskolák száma	22	23	13	21	15
	százalék (%)	81,4	85,1	48,1	77,7	55,5
B-W.	százalék (%)	44	27	16	8	5

A táblázat adataiból kiderül:

a *német iskolák* leginkább a szakemberellátás kérdését látják nagy problémának (44 %), valamint a felszerelést, építési problémákat (27 %).

a *magyar iskolákban* ehhez járul a pedagógiai gyakorlatlanság, de magas a közlekedési gondok aránya is.

Az egyéb témákban közös volt az orvosi ellátás hiányossága és a szülőkkel való nem elég harmonikus kapcsolat, de Magyarországon a szakértői bizottságok rugalmatlanságára is panaszkodtak.

Hozzá kell vennünk, hogy ma még nincs jól kialakult nézőpont a súlyos szintről sem. Van iskola, amelyik a P-A-C SCI értékek 80-90 % alatti, mások 30-40 % alatt jellemezhető tanulóit minősítik súlyosabban sérülteknek. Mindkét helyen tárgyi feltételek is nehezítik a halmozottan sérültek felvételét, nálunk kétszer annyira, mint a gazdagabb német iskolákban. A pedagógiai problémák nálunk abban jelentkeznek, hogy kevés ismeretünk van a fejlesztés módjáról, illetve félünk a súlyosabban sérült gyermekek magatartási rendellenességeitől.

Mindkét probléma összefügg iskoláink környezeti gondjaival, azzal, hogy több gyermek tudnánk segíteni, ha a személyi és tárgyi környezetben változás lenne.

A munkára felkészítő tagozatról

A másik kutatási téma az értelmileg akadályozottak iskolái serdülőkorú tanulóinak szervezett munkára-felkészítő tagozataihoz kapcsolódott, és 1992-ben *Engelhardt Zsuzsa* végezte a vizsgálatokat *R. Krenzer*, és *W. Weber* 1980-as közleménye alapján.

A szerteágazó kérdéskörből: *a tagozat tanulóinak életkori megoszlása*

3. táblázat

A német kutatók a 18-19 éves fiatalok 69,3 %-át azzal magyarázták, hogy késett az iskolábalépés és 18 éves korig elhúzódott az iskolai tagozat látogatása.

A munkalehetőségek táblázata jól jellemzi azt a különbséget, amely ma a két ország gazdaságában és szociális ellátása szintjében jelentkezik.

	Magyarország		NSZK	
	gyakoriság	%	gyakoriság	%
18 év alatti	72	44,8		
18-19 éves	80	49,7	122	69,3
20-21 éves	8	4,9	45	25,6
21 éven felül	1	0,6	9	5,1

4. táblázat

	Magyarország		NSZK	
	gyako- -riság	%	gyako- -riság	%
védőmunkahely	25	15,5	152	86,3
kézműipari, ipari, szolgáltató jellegű	2	1,2	10	5,7
egyéb m. lehetőség	45	27,9	7	4,0
nincs m. lehetőség	89	55,4	7	4,0
Összesen	161	100	176	100

Kérdés: Milyen tényleges munkalehetőségekkel számolhatnak az értelmileg középsúlyosan sérült fiatalok (elérhető földrajzi távolságon belül)?

1980-ban 176 foglalkoztatott végzett fiatalból 152 kapott munkát védőmunkahelyen, nálunk tavaly 161-ből

összesen 25, és minden másodiknak kilátástalan volt munkalehetőséghez jutni.

Az MFT-ben alkalmazott munkák területei és jellege nagyon tanulságos: míg nálunk a kézműves és háztartási munkák csak 18 %-ot tesznek ki, addig a németeknél ez teszi ki majdnem felét, míg mind a három terület hasonló arányú.

5. táblázat

Kérdés: Az önök iskolájának MF-tagozata mely területeken nyújt felkészítést? (Több válasz is bejelölhető)

- a) kézműves jellegű munkák
- b) háztartási munkák
- c) kertészeti, mezőgazdasági munkák

	Magyarország			NSZK	
	gyakori- ság	%		gyakori- ság	%
a + c terület	3	13,6	b terület	1	2,3
a + b terület	4	18,2	a + b terület	20	46,6
b + c terület	8	36,4	b + c terület	1	2,3
a + b + c terület	7	31,8	a + b + c terület	19	44,1
nem válaszolt			nem válaszolt	2	4,7
Összesen	22	100	Összesen	43	100

A munkák jellege: a németeknél az elemi jellegű munkatevékenység a döntő (anyagok hajtogatása, vágása, csiszolása, ragasztása), míg nálunk az egyszerű termékek üzemszerű körülmények közötti összeállítása áll az első helyen.

6. táblázat

Kérdés: *Milyen bonyolultságú munkákat végeznek a fiatalok az önkéntes intézményekben az MF-tagozaton?*

- a.) elemi jellegű munkatevékenységek
- b.) feldolgozó jellegű munkák géppel, túlnyomórészt egyéni segítséggel
- c.) egyszerű termékek előállítása üzemszerű körülmények között
- d.) más technikák, munka

	Magyarország		NSZK	
	gyakoriság	%	gyakoriság	%
a	4	18,2	23	53,5
b			2	4,7
c	10	45,5	16	37,2
d	7	31,8	1	2,3
nem válaszolt	1	4,5	1	2,3
Összesen	22	100	43	100

A magyar iskolák kezdeményezőkézségére utal, hogy vállalkoznak az új, megszokottól eltérő munkafajták és technikák bevezetésére, mint pl. korongozás, kosárfonás, tűzzománc (31,8 %), sőt vályogvetés.

Az MFT személyzetének képzettségét tekintve a bonyolult, sokféle kapcsolatból — ami összefügg a német közép- és felsőfokú oktatással —, azt emeljük ki: *Németországban* a leggyakoribb a gyógypedagógiai nevelői képzettség, ez is csak 41,9 %-os, a többi szakoktató, nálunk ez az arány 82 %, négy iskola (18 %-a az összesnek) MFT-tagozata nélküli azonban a gyógypedagógusokat.

A tagozat feltételeivel szemben támasztott elvárások:

7. táblázat

	Magyarország				NSZK			
	személyi feltétel		tárgyi feltétel		személyi feltétel		tárgyi feltétel	
elégedett-e	gyakoriság	%	gyakoriság	%	gyakoriság	%	gyakoriság	%
a.) teljes mértékben	18	81,8	5	22,8	9	20,9	7	16,2
b.) kevésbé	2	9,2	15	68,2	22	51,1	19	44,3
c.) egyáltalán nem	1	4,5	1	4,5	11	25,7	17	39,5
d.) nincs válasz	1	4,5	1	4,5	1	2,3		
Összesen	22	100	22	100	43	100	43	100

Elgondolkodtató, hogy a külföldi, jobb ellátottságú intézmények a személyi feltételekkel kevésbé vannak megelégedve, sőt, a tárgyi feltételek megítélésében is kritikusabbak. Feltehetően itt más, az elvárások, elképzelések minőségére utaló folyamatok is hatnak.

Javaslatok

Végül ismerkedjünk meg, milyen javaslatokkal éltek az egyes országokban a fiataloknak a munka világába való belépése megkönnyítésére.

	Magyarország		NSZK	
	gyakori- ság	%	gyakori- ság	%
a.	9	40,9	25	58,1
b.	11	50	23	53,5
c.	15	68,2	22	51,1
d.	12	54,5	19	44,3
e.	4	18,2	27	62,8
f.	3	13,6	12	27,9
g.	11	50	1	2,3

8. táblázat

Kérdés: Mit javasolna a fiatalok KÁI-ból a munka világába való bekerülésének megkönnyítésére?

(Több válasz is lehetséges.)

a.) szorosabb személyes kapcsolat a védőmunkahely elvárásainak megismerése céljából

b.) a védőmunkahelyeken való gyakorlás lehetőségét nyújtani az MF-tagozat tanulói számára

c.) az MF-tagozat tárgyi feltételeinek javítása (pl. munkatermek)

d.) az MF-tagozat megfelelő munkaeszközökkel, gépekkel való felszerelése

e.) további szakképzett személyek, illetve a személyi összetétel megváltoztatása az MF-tagozat nevelőgárdájában

f.) az oktatási tervek megváltoztatása a munkalehetőségek intenzívebb kihasználása céljából

g.) egyéb

A táblázat jól bizonyítja a gondok hasonlóságát, ami csak két pontban tér el: a *németek* a szakképzett személyek számának növelésétől várnak jobb eredményt, míg minket az iskolán kívüli körülmények bénító hatása foglalkoztat az „egyéb” rovat 50 %-ában.

Az ugyanis, hogy nincs elég és megfelelő munkahely, a termelő üzemek elzárkóznak a fiatalok fogadásától, de ugyanakkor javítani kellene a pénzbeli támogatás rendszerét pl. a nyugdíjlehetőségek bővülésével.

A helyzet a serdülő fiatal értelmileg akadályozottak körében ma nem megnyugtató, az iskolák mintegy negyede mellett még nem működik MFT, és nagyon sok (22-ből 16) panaszkodott arról, hogy nincs megfelelő munkaterme.

Távolról sincs kapcsolat a későbbi munkahelyekkel — ha ilyenek egyáltalán vannak —, az iskolák leginkább a szociális foglalkoztatókkal működnek együtt.

Ez a vizsgálat részben az értelmileg akadályozottak társadalmi- és munkalehetőségeinek előnytelenységére utal, de elgondolkodtató néhány, az önismere-tünkre utaló megállapítása is.

Vizsgálatok a felnőttek köréből

A. Thannhauser 1976-ban érdekes adatokat publikált „A felnőtt értelmileg akadályozottak helyzete, ahogy az édesanyák látják” címmel. E munka vizsgálati háttéréből közölt Tóth Zsuzsa a főiskolánk által irányított kutatásában adatokat, amely megjelent a *Szociálpolitikai Értesítő* 1985/2. számában.

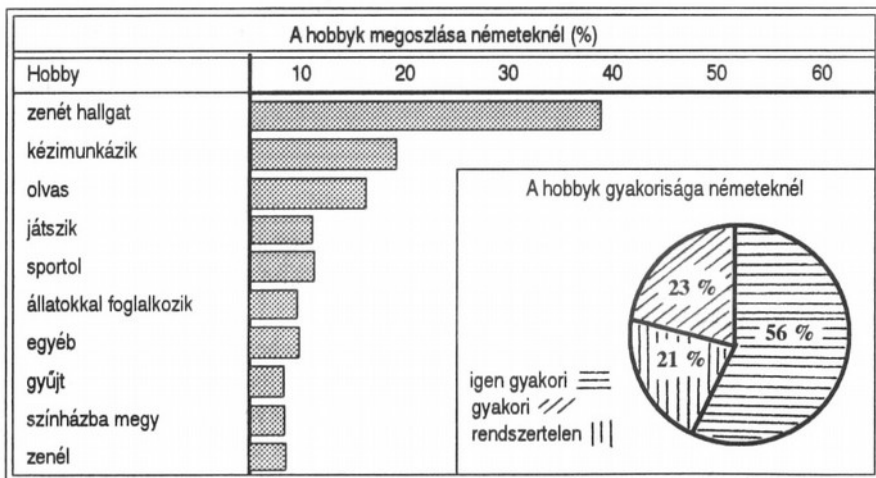
Húsz-harminc év közötti fiatal nők és férfiak helyzetét vehetjük össze: hogyan élnek, milyen a kapcsolatuk környezetükkel, hogyan látják az anyák gyermekeik jövőjét.

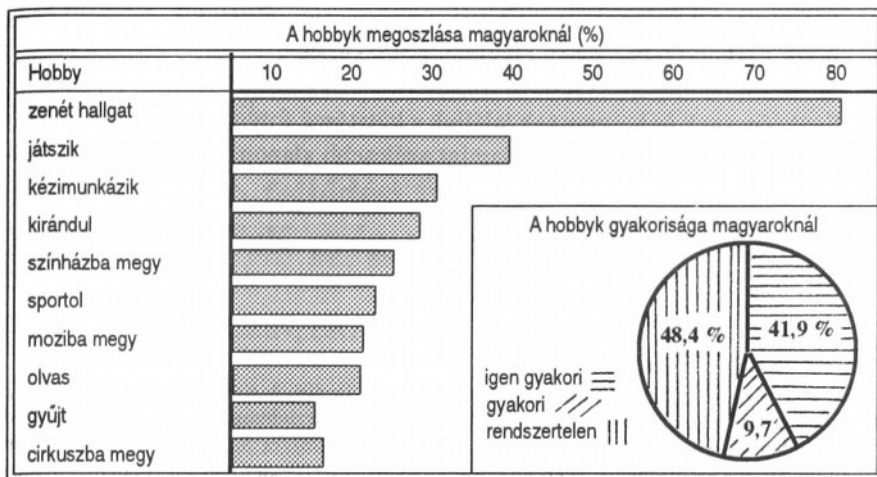
Nálunk már ekkor (1984) a felmért fiatalok 22,6 %-a nem tudott munkához jutni.

Kapcsolataik szűkösek, bár a németek (ebben az adatközlésben) még magányosabbnak tűnnek, mint a magyarok, a barátság, amelyet leírnak, szinte laza, inkább az intézeti egymásrautaltságot fejezi ki.

Szabadidejük eltöltéséről érdekes összevetéshez juthatunk: a hazai, viszonylag kedvező adatokat lerontja, hogy a fiatalok hobby-gyakorisága nálunk sokkal rendszertelenebb, mint külföldön.

9/a. táblázat

A bevezetőben említettük, hogy az akadályozottság fogalmi elfogadása egyúttal azt is jelenti, hogy tudatosan foglalkozunk a sérült emberek társadalmi szerepbetöltési nehézségeivel, a sérült ember és környezete kölcsönhatásaival, sőt ahogy *P. Moor* igényelte: „sohasem a fejlődésben gátolt gyermeket, mint olyant kell csak nevelnünk, hanem mindig a környezetét is”. (*Moor, 1965*)

Az elfogadó társadalmi környezet — éppen az akadályozottság viszonylagosságából következően — egyben az akadályozottságok csökkentésének feltétele is. Az anyák véleménye jól tükrözi ezt. Amikor azt vizsgáltuk, kiknek volt a gyermekük állapota miatt konfliktusa környezetével, a német vizsgálatban a szülők 29 %-ának, nálunk pedig 63,3 %-nak.

Összefoglalás

Az előadásban három kutatási területen német közlemények adatait, következtetéseit hasonlítottuk össze néhány pontban a magyar megismételt vizsgálatokkal. Az időbeli eltérés a két vizsgálat időpontja között maximum tíz év volt.

Bár a magyar terminológia — és felfogásmód az értelmileg sérült népeességről — több pontban eltér, intézményeinkben jól összehasonlítható álláspontok, törekvések voltak rögzíthetők. Öröndetes a közeledés pl. a súlyosabban sérül-

tek megjelenésével, a munkára felkészítő tagozatok szakmai munkatársainak terveivel kapcsolatban. Ugyanakkor jól kitapinthatók a különbségek, amelyek főként gazdasági szintkülönbségekből, a társadalmi beállítódás eltéréseiből és bizonyos szakmai felfogásbeli elkülönülésből adódtak.

Szükségesnek és hasznosnak találjuk e kutatások folytatását és publikálását is önismeretünk erősítéséhez, valamint szélesebb alapon készülő szakmai elképzelések, tervek kidolgozásához.

Irodalom:

1. *Bach, H.*: Geistigbehindertenpädagogik, C. Marhold, Berlin, 2. Aufl. 1969. 2. *Bleidick, U.*: Pädagogik der Behinderten, Grundzüge einer Theorie der Erziehung behinderter Kinder und Jugendlicher, C. Marhold, Berlin 1972. 3. *Dittmann, W., Klöpfer, S., Ruolff, E.* (Hrsg): Zum Problem der pädagogischen Förderung schwerstbehinderter Kinder und Jugendlicher, Schindele, Rheinstetten. 1979. 4. *Engelhardt Zsuzsa*: Az értelmileg akadályozott fiatalok munkára-nevelésének és munkába állásának reális lehetőségei (szakdolgozat) 1993. 5. *Haeberlin, U.*: Allgemeine Heilpädagogik, Haupt, Bern-Basel-Stuttgart 1985. 6. *Illyés Gyuláné* in: *Hegyi B.*: Alkotó időszakok, esszék és beszélgetések, Magvető, Budapest, 1982. 87.o. 7. *Máténé Ádám Ildikó*: Súlyosabban sérült gyermekek a foglalkoztató iskolában (szakdolgozat) 1990. 8. *Moor, P.*: Heilpädagogik, Ein pädagogisches Lehrbuch Bern 1965. 9. *Thalhammer, M.*: Geistige Behinderung, in: *Heese, G.* (Hrsg): Die Rehabilitation der Entwicklungsgehemmtten. Ein Beitrag zur sozialen Integration. E. Reinhardt, München-Basel, 1977. 10. *Thannhäuser, A.*: Zur Situation geistigbehinderter Erwachsener aus der Sicht ihrer Mütter, Huber, Bern-Stuttgart-Wien 1979. 11. *Tóth Zsuzsa*: Anyák véleménye felnőtt középsúlyos értelmi fogyatékos gyermekeik helyzetéről. In: Szociálpolitikai Értesítő 1985/2. 12. *Weber, W.-Krenzer, R.*: Und was kommt nach der Schule? Zur Situation des geistigbehinderten Schülers beim Verlassen der Sonderschule. Wünsche-Forderungen-Realität *Reha V.* Bonn 1980.

